

ИДЕОЛОШКА ПОЗИЦИЈА ПРИПОВЕДАЧА У ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА ДАНИЛА КИША

Киш нас у *Гробници за Бориса Давидовича* подсећа на идеју грађанског хуманизма, на етику индивидуалне одговорност и ангажмана – грађанског и литерарног. Она је апел против мучења и убијања људи у име било које идеологије, указивање на логор као апсолутне дехуманизације човека, као места за тортуру где се укида све што је људско – култура, цивилизација, духовност, свако људско искуство. Киш проговара и о улози коју сваки појединац, било као учесник, било као сведок, било као писац, носи наспрам оваквих историјских и идеолошких оквира.

Кључне речи: књижевност, идеологија, Данило Киш, приповедач, текстуално несвесно.

„А први пут у историји човечанства, скорашњој и данашњој историји, оној чији смо савременици, идеолошки концепт је створио једно од највећих зала човечанства – логор, и, што је још горе, тај идеолошки концепт дигнут је на ниво институције. Управо је у томе разлика између злочина логора и свих других цингискановских и ратних злочина у историји. Та концептуализација, то осмишљавање је оно што искуство логора чини најстрашнијим историјским искуством, чији смо, на жалост, савременици. Зато мислим да су писци и интелектуалци који дају историјско оправдање таквом концепту – саучесници злочина“ (Д. Киш, *Живот, литература, 180*).

„Писац зна, или бар слуги, да све што чини није баш тако бесмислено као што се другима чини. (...) Дакле, ово је пример и у односу на логоре, где се, не смрт једног детета, него милиона деце и људи, у једном или другом логору понавља и то кроз концептуализацију. Литература је управо та која својим присуством осмишљава и кроз осмишљавање надвладава такав концепт у главама људи, и чини да се то никад више не назове историјском нужношћу у име одређених идеологија, било каквих идеологија“ (Живот, *литература, 189-190*).

¹ dragana.veljkovic@filfak.ni.ac.rs

Увод

Повод за Кишов хуманистички ангажман у *Гробници за Бориса Давидовича* огољен је на најдиректнији могући начин у наведеним цитатима. И фиктивни и интертекстуални елементи у *Гробници за Бориса Давидовича* (свеједно да ли су текстови из Кишове лектире свесно употребљени, или је он научене обрасце несвесно употребио у виду „текстуалног несвесног“²) у функцији су раскринкавања тоталитарних режима. То је апел против мучења и убијања људи у име било које идеологије, указивање на логор као апсолутне дехуманизације човека, као места за тортуру где се укида све што је људско – култура, цивилизација, духовност, свако људско искуство. Киш проговара и о улози коју сваки појединац, било као учесник, било као сведок, било као писац, носи наспрам оваквих историјских и идеолошких оквира. Неопходно је да појединац, пре свега, заузме став према одређеном друштвеном контексту, али и да делује на њега. Киш у *Гробници* афирмише идеју о грађанској одговорности, као и могућности да се на индивидуалном плану делује. Повод за свој литерарни ангажман Киш налази у драстичном негирању хуманитета у тоталитаризму стаљинистичког типа, конкретно, у једном од његових најсуровијих облика – логорима. И питање жанровског одређења *Гробнице за Бориса Давидовича* у непосредној је вези, између осталог, са снажном идеолошком потком овог дела, која повезује свих седам прича у „једну заједничку повест“, како је сам аутор одређује, а коју бисмо, како предлажу неки књижевни критичари³, могли да на нивоу целине посматрамо као роман, а на појединачном плану као збирку прича.

1. Идеологија и јунаци

Централна прича романа, по којој се он и зове, носилац је готово свих идеја које је писац имао намеру да саопшти, мада се оне итекако провлаче и кроз све остале приче, које на тај начин заједно са насловном чине чврсто повезану наративну целину. Несумњиво је такође да је кроз животну причу Новског, његов револуционарни успон и пад, његово тамничење и страдање, испричана, само на други начин, и Микшина и Челјустниковљева прича, као и прича Гоулда Верскојлса, доктора Таубеа или Баруха Давида Нојмана, који је и именом, мада не и епохом, повезан са централним ликом романа – Борисом Давидовичем Новским. Сви они су, без обзира на средину из које потичу (Микша је из Румуније, Гоулд Верскојлс је Ирац, Челјустников из Украјине, доктор Таубе из Аустроугарске, Борис Давидович из Русије, а Барух Давид Нојман из средњовековне Француске) и века у коме живе, револуционари

² О текстуалном (не)свесном у *Гробници за Бориса Давидовича* видети у: Бошковић 2008.

³ В. нпр. у Бошковић 2004: 10-12.

и страдалници у име идеја, ствараоци и активни учесници тоталитарних режима, они су део механизма тоталитарне идеологије којој припадају (сви су, сем Баруха Давида Нојмана, присталице и следбеници совјетског фашисто-комунизма, а једино је Барух Давид Нојман, Јеврејин, жртва хришћанске идеологије). Њихови пак противници, оличени у антагонистички постављеном лику у односу на Бориса Давидовича Новског – Федјукину, заправо су људи истих идејних начела и ставова, само што су они, заслепљени у свом фундаментализму, ригидни чувари тоталитарних система, па, попут Федјукина, уверавају оне друге „у моралну дужност лажног признања“ (*Гробница за Бориса Давидовича*, 87). А о сличности „једних и других“ експлицитно говори приповедач у самом роману:

„Обојица су, најзад, верујем, деловала из разлога који су превазилазили себичне и уске циљеве: Новски се борио да у својој смрти, да у свом паду, сачува достојанство не само свог лика него и лика револуционара уопште, а Федјукин је настојао у свом трагању за фикцијом и за условностима да сачува строгост и доследност револуционарне правде и оних који ту правду деле; јер боље је да страда такозвана истина једног човека, једног сићушног организма, него да се због њега доведу у питање виши принципи и интереси.[...] Оно што је изазивало његов бес и његову лојалну мржњу, то бејаше управо та болећива себичност оптужених, њихова патолошка потреба да докажу своју *невиност*, своју сопствену малу *истину*, то неуротично врћење у кругу такозваних чињеница обухваћених меридијанима своје тврде лобање, а да та њихова слепа истина није у стању да се стави у систем једне више вредности, једне више правде, која тражи да јој се принесу жртве и која не води и не сме да води рачуна о људским слабостима.“ (*Гробница за Бориса Давидовича*, 94-95).

Готово сви јунаци Кишових прича, осим Дармолатова, јунака последње приче романа, су револуционари и хероји. То су, пре свих, они које је режим, чије су присталице били, преварио, злоупотребио и уништио. Дармолатов пак није револуционар – он симболизује писце и њихов могући однос, у случају Дармолатова параноичан и кукавички, према револуцији, систему и општељудским вредностима.

2. Приповедач и идеологија

У књизи *Живот, литература* Киш на једном месту каже да је основни мотив за критику код највећег броја „оспоравалаца“ *Гробнице за Бориса Давидовича* то што је то заправо „књига у којој нема утехе“⁴. У књизи нема екс-

⁴ „То је једна од ретких књига на ту тему која се не завршава надом у победу и која не носи у себи оправдање злочина у име историјског напретка, у име кретања историје.“ (*Живот, литература*, 187-188).

плицитно израженог става против тоталитарних идеологија и режима, против политичко-идеолошког захтева жртвовања сопствених следбеника, против тортуром изнуђених признања која оправдавају систем, против смрти (не) дужних људи, против искуства логора, као врхунског израза дехуманизације човека. Чини се да приповедач у *Гробници за Бориса Давидовича* заузима неутралну позицију некога ко информише, трага за истином, за документима, за чињеницама. Став приповедача, међутим, никако није неутралан у односу на оно о чему приповеда. Он се заузима за одређену идеју, и самим тим се, без обзира на позицију свезнајућег и дистанцираног приповедача, идеолошки одређује и уграђује своје хуманистичке ставове у романескно ткиво које ствара.

2.1 Употреба фикције, подтекста и текстуалног несвесног

Приповедач у *Гробници за Бориса Давидовича* још од прве приче сугерише на истинитост онога о чему ће приповедати, користи фусноте, упућује на документа, историјске и друге изворе, нуди цитате и преводе. Овај изузетно сугестивни поетски поступак, који уз употребу фикције и текстуално несвесног, у значењу које му даје Бошковић (2008)⁵, производи снажан ефекат код читалаца, само је један од механизма приповедача да дочара људску патњу и страдање као директне последице двеју конкретних тоталистичких идеологија – стаљинистичке и хришћанске. Интертекст се провлачи кроз очигледну драмску структуру прича, доводећи их до кулминације и катарзе, расплета и епилога на крају (означених као *Post scriptum* или *Post festum*). И као што је сам Киш на једном месту рекао, читаоце ни не треба да занима веродостојност документарне грађе, нити пак треба да се баве њеним утврђивањем и проверавањем. То је, по њему, посао за критичаре, пре свега универзитетске.⁶ Палимпсест је ту да у комбинацији са фикцијом и текстуалним несвесним одреди читаоца према трагичном, нехуманом, злочину, казни, смрти, а све то зарад идеја и псеудозаштите оваквог, а не другачијег погледа на свет.

2.2 Идеја о цикличности историје

У два причама романа налазимо експлицитну потврду за идеју о кружном току историје: у причи „Пси и књиге“, јединој која се временски не

⁵ „Под текстуално несвесним подразумева се трансубјективна и транстекстуална трансмисија 'туђег' текста у текст 'паразита' – од једне једине речи, појма, до читавог сижејног пасажа, од скривеног смисла и потиснуте синтаксичке структуре до 'преузете' идеје, од дословних позајмица до адаптација које за аутора могу да прођу неопажено чак и уколико наведе њихов извор. Текстуално несвесно свој извор има у упорном читању лектире, па се у интертексту врло тешко може уочити порекло формула које су у њему присутне. [...] Несвесно текста прожима се, дакле, са несвесним аутора, несвесним других текстова, несвесним литературе, несвесним културе и несвесним друштва.“ (Бошковић 2008: 15).

⁶ *Живот, литература*, 169.

везује за 30-те године прошлог века и стаљинизам, већ је вековима испред њега, као и у првој причи „Нож са дршком од ружиног дрвета“. Роман као „заједничка повест“ обухвата период од 600 година, па и сам тај временски размак упозорава на циклично разумевање времена, а самим тим и историје. За писца је битан садржај прича, а не време у коме се тај садржај одвија. Временски размак од 600 година само упозорава да се за тих шест векова ништа суштински није променило, будући да културни и цивилизацијски развој не укида понављање историјских догађаја. „Пси и књиге“ је прича о хришћанском тоталитаризму, који је својом „торкемадијанском“ правдом на најбруталнији, репресиван и сурово реалан начин дочаравао симболику пакла у хришћанском значењу тог појма, а све, као и неких шест векова после, видимо у *Гробници за Бориса Давидовича*, зарад виших идеја и очувања једино могућег и искључивог погледа на свет. Идеју о цикличности историје налазимо и у епизоди мучког убиства Хане Кшижевске од стране Микше Хантескуа „у улози извршиоца правде“ (*Гробница за Бориса Давидовича*, 12), када девојка, у самртном ропцу „почиње да говори, да ропће, на румунском, на пољском, на јидишу, на украјинском, наизменце, као да је питање њене смрти само последица неког великог и кобног неспоразума чији је далеки корен у вавилонској пометњи језика“. (*Гробница за Бориса Давидовича*, 13). „Вавилонска пометња језика“ само је метафора за ауторово схватање да се историјски садржаји стално понављају, да су и у та прастара времена људске историје људи на исти, мучки начин убијани, као да кроз језике на којима Хана Кшижевска ропће проговарају румунске, пољске, јеврејске, украјинске, трансвременске жртве. О понављању историје Киш каже следеће:

„Сви ти сукоби у нашој епохи ни по чему се не разликују од ратова у антици или средњем веку. Можда су чак ‘класични ратови’ били мање ужасни, јер човек тада још није располагао разорним средствима каква су данас уобичајена. Морали бисмо бити врло наивни да бисмо веровали како је данашњи човек друкчији, развијенији. Ја сам, у начелу, уверен да се историја остварује као историја несреће, да се понавља увек у својим рђавим аспектима.“ (*Горки талог искуства*, 292).

2.3 Свеприсутни приповедач

Приповедач у *Гробници за Бориса Давидовича* „не само да је присутан него чак разоткрива и проблематизује механизме којима остварује начин своје присутности, а читаоца уводи као сведока или саучесника у креацији имагинарног света. [...] Приповедном дедукцијом и приповедном детекцијом, приповедач постаје интерпретатор, историограф, приређивач, иследник, архивар, биограф – слаже причу из различитих текстова којима је стварност већ посредована.“ (Бошковић 2004: 144-145) Приповедач не приповеда дискретно и ненаметљиво, већ указује на себе: „Тада би, по ло-

гици случаја и мутних, дубоких и несвесних збивања, блеснула у свести приповедачевој и по која руска реч...“ (*Гробница за Бориса Давидовича*, 5), или је, у недостатку документације, принуђен на „опрезно домишљање“ и прелазак на 1. лице, па кроз домишљање шта је могло бити са Гоулдом Верскојлсом у Шпанији у периоду за који нема никакве податке, провејава и оваква апсурдна и иронична ратна слика: „видим га у Каталонији, како седи у импровизованом штабу батаљона крај ‘морзеа’ и понавља очајничке позиве у помоћ, док радио из оближњег гробља емитује ведре и самоубилачке песме анархиста...“ (21). У истој причи наратор не може да се отме потреби да дода свој коментар у загради: „Верскојлс посматра пепељасто море и то га, по свој прилици, сећа презрене и презрења достојне Ирске. (Не можемо поверовати да у том презрењу нема и трунке носталгије.) (23), нити да да додатно објашњење у фусноти. У „Механичким лавовима“ враћа се 1. лицу и обраћа директно читаоцу: „а сумњичавог и радозналост читаоца упућујем на наведену библиографију где ће наћи потребне доказе.“ (31). Аутореференцијалност налазимо још на једном месту: „(Читалац, верујемо, препознаје трапаву лирику Лава Микулина, ученика имажиниста.) (84). Говорећи о доктору Таубеу, износи, у загради, а и после, и један свој метафизички став: „могло би се рећи, упркос ужасном *крају*, да је Карл Таубе рођен под срећном звездом (уколико је прихватљива наша теза да је, *упркос свему*, привремена патња трајања вреднија од коначне празнине ништавила): они што су хтели да убију у Таубеу револуционара, они у Дахауу као и ови у далекој Колими, нису хтели, или нису могли, да убију у њему лекара, *врача*. И ми нећемо овде, с тим у вези, развијати јеретичку и опасну мисао која би из овог примера могла да се изведе: да болест и њена сенка, смрт, јесу, поготову у очима тирана, само видови испољавања натприродног, а *врачи* својеврсни чаробњаци: логична консеквенца једног погледа на свет“. (59). Питамо се, пратећи ову мисао, да ли би можда између *врача* и *писца* могао да стоји знак једнакости. У причи „Гробница за Бориса Давидовича“ Новском се, као и Таубеу, у тамници, приписују следеће мисли: „Но чини се да је Новски у додиру са каменом своје живе гробнице извукао неке метафизичке закључке који се без сумње нису много разликовали од оних који сугеришу мисао да је човек само честица прашине у океану безвремености; али му је изгледа то сазнање дошапнуло и неке закључке које архитекти псетарника нису могли да предвиде: ништа за ништа. Човек који је нашао у свом срцу ту јеретичку и опасну мисао која говори о узалудности сопственог трајања, стоји међутим поново пред једном (последњом) дилемом: прихватити привременост трајања у име драгоценог и скупо стеченог сазнања (које искључије сваку моралност и које је дакле апсолутна слобода), или се, у име тог истог сазнања, предати загрљају ништавила.“ (87). Због експлицитно израженог идеолошког става приповедача, цитираћемо још један, дужи, одломак из исте приче: „Постојаност моралних уверења, проливање жртвене крви, сличност

у именима (Борис Давидович Новски – Барух Давид Нојман), подударност у датумима хапшења Новског и Номана (у исти дан кобног месеца децембра а у размаку од шест векова, 1330...1930), све се то одједном појавило у мојој свести као развијена метафора класичне доктрине о цикличном кретању времена: ‘Ко је видео садашњост, видео је све: оно што се догодило у најдавнијој прошлости и оно што ће се збити у будућности (Марк-Аурелије, *Мисли*, књ. VI, 37).‘ (119). У последњој причи приповедач најдиректније указује на себе: „Ја (ја који причам ову причу) стајао сам са стране и посматрао како се копрца песник-самозванац у високој, аскетској столици Његошевој...“ (127).

Идеолошка позиција приповедача у роману, сем у свега неколико ситуација од којих смо неке навели, није експлицитна. Јасно је, међутим, да приповедач има јасне ставове у односу на садржину исприповеданог, да се залаже за одређене идеје, и да их пројектује кроз ткиво романа.

3. Идеолошка позиција аутора

Иако се између позиције и става приповедача и позиције и става самог аутора може ставити знак једнакости, сматрамо да је ауторска позиција најочљивија у последњој причи романа. На овакав закључак упућује и то да ова прича наизглед тематски одступа од осталих прича, иако је временски оквир исти. Овде се експлицитно покреће питање ангажмана, односно позиције писца према одређеном друштвеном контексту. На једној страни имамо Дармолатова, који, заробљен страхом и паранојом, завршава као режимски песник познатији по болести слоновских мошњи него по песничком раду, а насупрот њему је у назнакама изграђен лик грађански храброг песника Осипа Манделштама, ухапшеног и убијеног од стране стаљинистичког режима.⁷

Сам избор теме (или тема) у *Гробници за Бориса Давидовича* говори о идеолошкој позицији аутора. Бирајући тему, пишући о историји, писац се идеолошки одређује, износи свој став, а књига постаје идеолошко-симболички или „друштвено-симболички чин“, како га је одредио Фредерик Џејмсон (Џејмсон 1984). Стога је немогуће, у случају Киша и *Гробнице за Бориса Давидовича*, не помислити на југословенски идеолошко-политички контекст у време настанка књиге, као и на овдашњу, сигурно не мање суро-

⁷ Киш у једном интервјуу каже: „Прилично добро познајем совјетску културу и књижевност. На њиховом примеру може се јасно показати како тоталитарни притисак на једној страни извлачи на површину негативна људска својства, оно варварско, док на другој подстиче човека на најхеројскије напоре. Надежда Манделштам, удовица песника Осипа Манделштама, кога су убили Стаљинови целати, на величанствен начин репрезентује многе друге руске песнике, писце и интелектуалце који нису издали своје другове – упркос терору којим су били окружени и који није заобишао ни њихове животе.“ (*Горки талог искуства*, 290).

ву, верзију совјетских Гулага – Голи оток. Зато и не чуди прилично бурна реакција публике у ондашњој Југославији након појављивања ове Кишове књиге.

Вероватно је главна Кишова идеја, за коју он сам каже да је “кључ саме књиге“, и основна етичка мисао садржана у следећем одломку, датом у фусноти приче „Пси и књиге“:

„У памијерској диоцеји Јевреји су имали, на основу декрета Арноа Дежана, памијерског инквизитора, право да живе слободно; тај декрет од 2. марта 1298, који забрањује житељима и цивилним властима да се опходе према Јеврејима ‘сувише строго и окрутно’, показује само у коликој мери лични став и грађанска храброст у тешким временима могу да измене судбину коју кукавице сматрају неминовном и проглашавају је фатумом и историјском нужношћу. (*Прим. Транслатора*). (115).

Суштина хуманизма према Кишу оличена је у храбрости, критичком ставу и еманципацији појединца. Његови хероји своју људскост испољавају пре свега кроз лични став у временима у којима је чак и то храбар чин, кроз сведочење, протест и акцију против злоупотреба режима. Индивидуална свест и борба су услов за победу над ма којим видом тоталитаризма и дехуманизације, док је хуманизам универзална вредност у свим епохама. Киш показује да је храброст и хуманост суштинска одлика људског бића, независно од епохе, етничке, расне, верске или било које друге припадности. Арно Дежан не разликује се по храбрости и личном ангажовању од Новског, иако их раздваја шест векова. Киш није противник револуције, напротив, учеснике револуционарних превирања сматра херојима. Он говори о злоупотреби револуције, о злоупотреби идеологије у сврху очувања режима, о људским жртвама, о појавама чији смо и сведоци и савременици. Тако је *Гробница за Бориса Давидовича* и сведочанство, и оптужба, и позив на акцију. Својим литерарним ангажманом указује читаоцима на пут који треба да следе. Уколико још увек верују у добро у човеку.

4. Закључак

Киш нас у *Гробници за Бориса Давидовича* подсећа на идеју грађанског хуманизма, на етику индивидуалне одговорност и ангажмана – грађанског и литерарног. Његови јунаци, које сам често назива „храбрим људима“, својим жртвовањем и страдањем потврђују највиши смисао херојства. Киш идеологију тоталитаризма критикује управо кроз причу о овим људским жртвама, а истовремено кроз њих афирмише своју идеолошку позицију о потреби, неопходности и важности опредељења и херојске акције сваког појединца у друштву. Киш је поседовао и лични став и грађанску храброст да проговори о суровости свога доба, о „свеопштој историји бешчашћа“

оличеној у XX веку и његовим логорима. Верујемо да ће и наши савременици имати грађанску одговорност и храброст да проговоре о репресалијама савремене тоталдемократизације и да нам на тај начин продуже наду у моћ литературе и виталност хуманизма.

Извор

Данило Киш, *Гробница за Бориса Давидовича*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1985.

Литература

Киш 1990: Д. Киш, *Горки талог искуства*, Београдски издавачко-графички завод, Српска књижевна задруга, Народна књига, Београд.

Киш 1995: Д. Киш, *Живот, литература*, Београдски издавачко-графички завод, Београд.

Бошковић 2008: Д. Бошковић, *Текстуално (не)свесно*, Службени гласник, Београд.

Бошковић 2004: Д. Бошковић, *Иследник, сведок, прича*. Плато, Београд.

Курт, Жерард. *Приповједна свијест у Кишовој „Гробници за Бориса Давидовича“*. http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/zkurt-pripovjedna.html

Џејмсон 1984: Ф. Џејмсон, *Политичко несвесно: Приповедање као друштвено-симболички чин*. Рад, Београд.

Dragana T. Veljkovic

LA POSICIÓN IDEOLÓGICA DEL NARADOR EN UNA TUMBA PARA BORIS DAVIDOVICH DE DANILO KIS

Danilo Kis en *Una tumba para Boris Davidovich* desarrolla la idea del humanismo civil, de la ética de la responsabilidad y la actividad individual – civil y literaria. La novela es un llamamiento contra la tortura y los asesinatos de la gente en nombre de ideología de cualquier tipo, y señala campos de concentración como ejemplos de la inhumanización absoluta del hombre, como lugares de tortura donde se suspenden todas las características humanas – la cultura, la civilización, la espiritualidad y la experiencia humana en general. D. Kis critica la ideología del totalitarismo a través del sufrimiento y la muerte de la gente, y, al mismo tiempo, a través de las historias

de su novela expresa su posición ideológica sobre la necesidad y la importancia de ponerse del lado de las víctimas, y de la acción heroica de cada una de las personas en una sociedad. Habla también sobre el papel que tiene cada persona, como participante, testigo, o como escritor, dentro de unos marcos históricos e ideológicos de este tipo.

Palabras clave: literatura, Danilo Kis, ideología, narador, inconciente textual.